

Hedersbetygelser inför samtid och eftervärld

Namngivningen av fästningsverken i Finland under Augustin Ehrensvärds tid

SOPHIE LITONIUS

Sveaborg intar en särställning bland den svenska kronans satsningar på sitt försvar under 1700-talet, både i fråga om konkret och finansiell storlek. Sjöfästningen utanför Helsingfors var emellertid bara en del av ett större befästningsprojekt kring staden och i den östra riksdelen i stort. Projektet leddes av Augustin Ehrensvärd (1710–1772) med undantag av ett par avbrott.¹

När befästningsarbetet tog fart på skären utanför Helsingfors och i den lilla gränsorten Degerby, sedermera Lovisa, fick de enskilda fästningsverken relativt snabbt egna namn. Under Ehrensvärds tid på chefsposten hann sammanlagt över femtio fästningsverk på Sveaborg och i Helsingfors samt tolv bastioner och sex raveliner i Lovisa och på Svartholm namnges.² Med några få undantag hänvisade namnen till levande personer, som fästningsverket Gustavssvärd kronprinsen till ära och tenaljen Fabian Casimir Wrede efter Ehrensvärds vän och medarbetare.

¹ Uppsatsen baserar sig på en avhandling pro gradu i historia godkänd vid Helsingfors universitet hösten 2010: Sophie Litonius, *Vänner, kolleger och gynnare. Namngivningen av de finska fästningsverken under Augustin Ehrensvärds tid*. Avhandlingen kan läsas i sin helhet på databasen Helda: <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201111165825>.

² En förteckning över samtliga fästningsverk och namn med första belägg och person som högst sannolikt stått som förebild finns i Bilaga 1, Litonius, *Vänner, kolleger och gynnare*. Här kommer endast valda exempel att nämnas inom ramen för de forskningsresultat som presenteras.

I namnen speglas både Ehrensvärds sociala nätverk och en byråkratisk och militär elit som kan kopplas till Sveaborg och Lovisa. Genom den direkta kopplingen till samtiden skiljde sig Ehrensvärds namngivningspraxis från namnbeståndet på äldre svenska fästningar. Samtidigt bör namnen inte bara ses som en reflektionsyta för samhällsstrukturer, utan lika mycket som ett medel för att påverka omvärlden. Syftet med denna studie är att presentera namnen på fästningsverken i Finland ur dessa två perspektiv: för det första vad namnbeståndet berättar om sin samtid och för det andra vilka Ehrensvärds motiv var och vad han ville uppnå med de namnval han gjorde. I tidigare forskning har ämnet enbart berörts flyktigt och splittrat.³

Kartläggningen av namn baserar sig på en genomgång av ritningar över fästningarna i fråga, medan Ehrensvärds motiveringar söktes i korrespondensen mellan honom och hans överordnade.⁴ I brist på tidigare sammanställningar av namnbestånd inom fortifikationskonsten används dessutom ritningar på övriga svenska fästningar som referensmaterial.⁵ Begränsningen till Ehrensvärds tid som chef för fästningsarbetet i Finland motiveras av att de nya namnen efter hans avsked 1771 är mycket få och utgör en fortsättning på hans namngivningsprinciper. Hur Ehrensvärds namngivningspraxis kom att påverka senare namnbestånd i övrigt är en intressant fråga som här måste lämnas obesvarad.

Svenska namn på fästningsverk

När de omfattande svenska fästningsprojekten planerades vid mitten av 1700-talet kunde man falla tillbaka på en lång europeisk fortifikationstra-

³ Forskningslitteraturen kring de finska fästningarna präglas av en indelning å ena sidan i militärhistoriska och i konsthistoriska verk och å andra sidan i verk om Sveaborg och i lokalhistoriska verk om Lovisa, vilket har lett till att namnen på de båda orterna aldrig har jämförts eller över huvud taget utgjort ett studieobjekt. Oscar Nikulas biografi *Augustin Ehrensvärd*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 380 (Helsingfors 1960), och Ernst Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland 1741–1772*, Kungl. Fortifikationshistoria 1719–1811 IV:3 (Stockholm 1939) beskriver befästandet av alla nämnda orter, men inte heller dessa verk granskar namngivningen i sin helhet.

⁴ Utländska stads- och fästningsplaner. Finland (Helsingfors, Lovisa, Svartholm och Sveaborg), Krigsarkivet (KA), Stockholm, delvis som mikrofilm på Riksarkivet (RA), Helsingfors; Ehrensvärd till H K H, Sveaborgs fästningsarkiv, KA, Stockholm, som mikrofilm på RA, Helsingfors; Bref till R.R. Rosen om fästningsbyggnader, Ehrensvärdska papper/Accessionen 1938, RA, Stockholm, som mikrofilm på RA, Helsingfors.

⁵ Samlingarna Sverige, stads- och fästningsplaner, samt Utländska stads- och fästningsplaner, Östersjöprovinserna, KA, Stockholm.

dition. Redan i början av 1500-talet hade de första bastionerna planerats i Italien för att stå emot allt kraftigare artilleriformer genom att ersätta massa och storlek med eldlinjer och kvantitet. Trots att medeltidens torn och nyare tiders bastioner skiljde sig från varandra till det yttre, uppfyllde de samma funktion inte bara på ett konkret utan också på ett symboliskt plan. Båda två utgjorde ett fysiskt skydd mot fientliga angrepp och symboliserade därmed rikets och regentens styrka. Gemensamt för både äldre och nyare försvarssystem var också att enskilda fästningsverk namngavs. Många av namnen speglar verkens defensiva funktion, men namnbeståndet kunde också ha en tydligare politisk karaktär.

I en artikel om bastionnamnen i Köpenhamn och i Fredericia beskriver namnforskaren Bjørn Westerbeek Dahl hur namnen avspeglade det politiska klimatet i Danmark under 1600-talet. I ett av hans exempel, fästningen Fredericia, gavs bastionerna nya namn efter uppkomsten av det danska enväldet på 1660-talet. De tidigare namnen som omfattade både kung och adel fick ge vika för namn som enbart hänvisade till kungafamiljen och kungadömet's landskap.⁶ Det är utifrån Westerbeek Dahls resonemang som jag frågar mig om också namnen på fästningsverken i Finland under Ehrensvärds tid kan ses som politiska indikatorer. Å ena sidan handlar det om att flytta Westerbeek Dahls analys geografiskt och nästan hundra år framåt i tiden. Å andra sidan har jag också, som ovan nämnts, velat undersöka huruvida namnen var avsedda att svara på och påverka skeenden, inte bara avspegla dem. För att mäta den politiska innebörden av Ehrensvärds namngivning, måste dess onomastiska kontext först presenteras.

I Sverige ansvarade Kungliga Fortifikationen för hela rikets fästningsbyggen från och med 1641. Fram till 1806 leddes denna organisation av en generalkvartermästare som samtidigt var direktör över Fortifikationen. Till ämbetets kändaste innehavare hör utan tvivel Erik Dahlberg (1625–1703), som verkade på posten från 1674 till sin död. Han representerar en omfattande byggperiod i Fortifikationen's historia. Under honom ombyggdes eller tillbyggdes bl.a. Göteborg, Bohus, Marstrand, Malmö och Kalmar samt flera försvarsanläggningar i de svenska Östersjöprovinserna. Längs med Sveriges landsgräns och i de tyska och baltiska provinserna fanns vid 1600-talets slut mer än hundra befästningar, fästningar, slott och skansar i försvarbart

⁶ Bjørn Westerbeek Dahl, 'Bastionsnavne som politiske indikatorer i 1600-tallets Danmark', V. Dalberg & B. Jørgensen (red.), *Byens navne. Stednavne i urbaniserede områder*, NORNA-Rapporter 64 (Uppsala 1997), s. 64–67, 72–73.

skick.⁷ Efter Dahlbergs död avstannade Sveriges aktiva fästningsbyggande så småningom och efter stora nordiska kriget räckte anslagen knappt till att hålla de gamla fästningarna i skick, för att inte tala om att befästa den nya gränsen ordentligt.⁸

Namnmonstren på de svenska fästningarna med bastioner eller liknande moderna fästningsverk måste ses mot bakgrund av det fasta försvarets utvidgning under slutet av 1600-talet. En övervägande majoritet av namnen syftade på det svenska kungahuset eller rikets regioner och städer. Ett typexempel var Göteborg där bastionerna hette *Sankte Erik*, *Gustavus Primus*, *Johannes Rex*, *Prins Fredrik*, *Carolus Rex*, *Prins Gustav*, *Gustavus Magnus*, *Prins Karl*, *Johannes Dux*, *Prins Ulrik*, *Carolus Dux*, *Prinsessan Hedvig*, *Christina Regina*, *Regeringen*, *Hållgården*, *Badstugubastionen* och *Sandgårdsbastionen*.⁹ Med andra ord framhävdes regentlängden och kungahuset med undantag för de sistnämnda bastionerna, som kan antas ha fått sina namn som en följd av sitt läge eller sin funktion i fästningen.¹⁰ Förutom vid Göteborg fanns fästningsverk med kungliga namn både vid andra befästa städer och vid mindre anläggningar.¹¹ De omfattade namn på regenter, på övriga medlemmar i kungafamiljen och allmännamn med syftning till kungahuset, t.ex. *Drottningbastion* (Visby), *Kungvallen* (Narva) och *Prinsessan* (Riga). Malmö, som liksom Göteborg ombyggdes under Dahlberg, representerar å sin sida

⁷ Ernst Ericsson, *Olof Hansson Örnehuftud och svenska fortifikationsväsendet. Minnesskrift med anledning av Fortifikationsens 300-åriga tillvaro som självständig organisation* (Uppsala 1935), s. 98.

⁸ Den nya gränsfästningen och -staden Fredrikshamn, som skulle ersätta det förlorade Viborg, fick t.ex. under 1720-talet uppleva hur de fästningsverk som hade byggts i början av decenniet sakta förföll p.g.a. pengabrist. Ernst Ericsson, *Det fasta försvaret 1720–1741*, Kungl. Fortifikationsens historia 1719–1811 IV:2 (Stockholm 1934), s. 308–312.

⁹ Namnen syns på ritningar daterade 1682 (mikrokort F 071/154), 1690 (F 071/157) och 1701 (F 071/179); Svenska stads- och fästningsplaner, KA, Stockholm.

¹⁰ Hållgård är en skjutstation. Namnet *Regeringen* är tvetydigt eftersom det både kan uppfattas som en hänvisning till en regents styrelse eller som en hänvisning till maktpersoner utanför kungahuset (riksråd och medlemmar av förmyndarregeringar).

¹¹ T.ex. Kalmar med bastionerna *Gustavus Magnus*, *Gustavus Primus*, *Carolus IX*, *Carl Gustav*, *Carl Philip*, *Regering*, *Ericus Rex*, *Johannes Rex* och *Christina Regina* (ritning daterad 1683, mikrokort K 012/318), Riga med bastionerna *Carolus Gustavus*, *Carolus Undecimus*, *Gustavus Primus*, *Carolus Nonus*, *Gustavus Adolphus* och *Christina* (ritning 0406:28:041:024 daterad 1680) eller Dalarö skans i Stockholms skärgård med bastionerna *Hedvig*, *Carolus*, *Ulrica*, *Prins Carl* och *Svalstjärten* (ritningar daterade 1683, mikrokort K007/428 och 434), KA, Stockholm.

en tradition med geografiska namn med bastionerna *Vänersborg, Stockholm, Kalmar, Göteborg, Malmö, Jönköping, Älvsborg, Nyköping* och *Norrköping*.¹²

De ovan nämnda traditionerna har en officiell karaktär med anknytning till statsmakten. Samtidigt kan de anses ha en representativ och demonstrativ funktion anpassad till fästningsverkens defensiva funktion. Rikets utposter vid gränsen till fientliga områden, som fästningarna i Skåne eller i Östersjöprovinserna, knöts på så vis symboliskt till det svenska riket. Utan att gå närmare in på kronologin, kan man konstatera att åtminstone de flesta av exemplen på dessa två namntraditioner representerar stormaktstiden med dess starka kungamakt. Detta kan ses som en följd av att omfattande fästningsarbeten utfördes under Erik Dahlbergs tid som fortifikationsdirektör, men berättar också något om epokens val av symboler. Enbart bland Östersjöprovinsens fästningar uppvisar Dorpat, Narva och Riga svenska kungliga namn, medan Revals bastioner namngavs efter svenska landskap och provinser. Vid sidan om de här två huvudmönstren namngavs fästningsverk i många fall efter djur, himlakroppar, stjärnbilder och mytologiska figurer, vilket i jämförelse med de nationella kunganamnen hade ett gränsöverskridande symbolvärde.¹³

Övergången från stormaktstid till frihetstid verkar inte ha påverkat namnbestånden på de svenska fästningarna markant. När gränsfästningen Fredrikshamn byggdes för att ersätta Viborg, fick bastionerna namn efter städer innanför de nya gränserna i öst: *Tavastehus, Villmanstrand, Helsingfors, Åbo, Fredrikshamn* och *Nyslott*.¹⁴ De geografiska namnen förlorade naturligtvis inte sin betydelse som symboler för det svenska riket trots förändringar i det politiska styret. Intressantare är att de kungliga namnen inte heller genast gjorde det. Samtidigt som öarna utanför Helsingfors befästes, byggdes det lilla citadellet Adolfs Fäste på grundet Gråen utanför Landskrona. Fästningsverken fick namnen *Lovisa Ulrica, Adolf Fredrik, Sofia Magdalena, Fredrik*

¹² De övriga bastionerna hette *Carl Gustav, Stenbocken, Banérn, Carolus* och *Vattenlösa*. Ritningar daterade 1693, 1697 och 1710 (mikrokort K 014/004, 009 och 031), Svenska stads- och fästningsplaner, KA, Stockholm.

¹³ Som exempel kan nämnas fästningsverken *Neptunus, Eolus, Castor, Söderstierna, Pol-lux, Havsfrun, Hector* och *Achilles* i Karlskrona (ritningar daterade mellan 1696 och 1743, mikrokort F 095/310, 312, 314, 317, 339, 374) samt verken *Marsvin, Havsörn, Valfisken, Septentrion* och *Delfin* i Neumünde (ritning 406h:034:001 daterad 1682), Svenska stads- och fästningsplaner, KA, Stockholm.

¹⁴ Ritning på mikrofilm U001:054, Svenska stads- och fästningsplaner, RA, Helsingfors.

Adolf, Carl och *Gustav*.¹⁵ För utförandet ansvarade Hans Henric von Liewen, Ehrensvärds kollega och partivän, och arbetet var ett parallellprojekt i förhållande till Ehrensvärds befästningsarbete i Finland. Vad gäller namngivningen hade projekten däremot ingenting med varandra att göra. Medan bastionnamnen på Adolfs Fäste byggde vidare på en utbredd tradition att hylla kungahuset, finns få förebilder för Ehrensvärds val att hedra levande personer utanför kungahuset.

Bastionerna vid Järpe skans i Jämtland hette visserligen *Päder, Strombergh, Palmquist* och *Leijonsparre*, medan namnet *Wachtmeister* sticker ut i Karlskrona mitt bland svenska prinsessor, mytologiska figurer och himlakroppar.¹⁶ Villmanstrands två redutter, *Friesenheim* och *Faber*, namngavs å sin sida efter en landshövding och en överstelöjtnant då staden befästes med små medel under 1720- och 1730-talet.¹⁷ Bland rikets alla fästningar är de övriga exemplen på fästningsverk namngivna efter samtida (icke-kungliga) personer ändå ytterst få. Detta är den onomastiska kontext Ehrensvärds namngivningspraxis måste ses i.

Augustin Ehrensvärd och fästningarna i Finland

När de svenska stånden samlades till riksdag 1746–1747 var det utrikespolitiska läget spänt. Freden i Åbo 1743 innebar ingen säkerhetspolitisk trygghet, utan snarare ett växande ryskt hot, särskilt i och med att Sverige i oktober 1743 tvingades ta emot en rysk hjälpsändning för att avvärja ett eventuellt danskt anfall. Riksdagen stod följaktligen inför viktiga utrikespolitiska och militärstrategiska avgöranden. Under det utdragna sammanträdet fattades två avgörande beslut. Utrikespolitiskt allierade sig Sverige med Preussen och Frankrike, vilket innebar omfattande subsidier från den sistnämnda stormakten. Subsidierna var å sin sida en förutsättning för det militärstrategiska beslutet att bygga två nya fästningar i den östra riksdelen – en förrådsfästning, *place d'armes*, vid Helsingfors och en gränsfästning vid Degerby (Lovisa) –

¹⁵ Ritningar daterade 1752–1755 och 1756 (mikrokort F 135/269 och 279), Svenska stads- och fästningsplaner, KA, Stockholm.

¹⁶ Paul Ludvig Leijonsparre (1657–1733) var fortifikationsofficer och hade utarbetat förslag till många fästningar, bl.a. Stettin och Kungsholmen vid Karlskrona. Magnus Palmquist var direktör över Fortifikationen mellan 1705 och 1719. Namnet *Wachtmeister* hänvisade högst antagligen till guvernören över Kalmar län, Öland och Blekinge, greve Hans Wachtmeister af Johannishus, som stod bakom grundandet av Karlskrona stad och örlogshamn.

¹⁷ Johan Henrik Friesenheim var landshövding i Savolax och Kymmenegårds län och överstelöjtnanten Jacob Johan Faber ledde befästningsarbetet på orten.

samt att skapa motsvarande system i Skåne med hjälp av de redan existerande fästningarna Landskrona och Kristianstad. För att försäkra sig om att försvaret i öst verkligen sattes i stånd utsågs riksrådet, friherre Gustaf Fredrik von Rosen till tillfällig generalguvernör i Finland.¹⁸

Riksdagsdebatten kring de viktiga försvarsfrågorna löpte mellan sekreta utskottet, riksrådet, kungen och tronföljaren Adolf Fredrik, som under samma riksdag utsågs till generalissimus över Sveriges krigsmakt till lands och sjöss.¹⁹ En av de aktivaste deltagarna i diskussionen var Augustin Ehrensvärd. Planen till ett förbättrat försvar av Finland och Skåne presenterades av honom och von Liewen. Som en följd av sitt engagemang fick de två ansvaret för var sin del av utförandet. Till de ordinarie fortifikationsingenjörernas stora förtret underställdes emellertid varken Ehrensvärd eller von Liewen Fortifikationen. De fästningsarbeten de ledde skulle i stället lyda direkt under generalissimus Adolf Fredrik. Vad gäller Ehrensvärd utgjorde generalguvernören i Finland, von Rosen, en myndighet mellan honom och tronföljaren. För arbetet vid Lovisa tillsatte Ehrensvärd en lokal fortifikationsbefälhavare.

Förbigåendet av Fortifikationen och dess tjänstemän var vid sidan av den ekonomiska aspekten två viktiga orsaker till att de två projekten återkom som diskussionsämnen under varje riksdag ända fram till frihetstidens slut och till att byggprocessen tidvis påverkades kraftigt av den rådande partipolitiken. De relationsritningar över arbetets fortskridande som sändes till Stockholm hade med andra ord en given publik och namngivningen skedde inte i skymundan.

Augustin Ehrensvärd, född 1710, kunde utnyttja en ansenlig militär sakkunskap under riksdagsdebatten 1746–1747. Hans far, Jacob Johan Scheffer (1666–1731), hade adlats för sina förtjänster inom det svenska artilleriet och alla söner som levde till vuxen ålder blev artillerister. Av dem gjorde Augustin en anmärkningsvärd karriär. Efter en inledande tjänstgöring vid artilleriet och studier i matematik vid Uppsala universitet samt i mekanik för Christopher Polhem i Stralsund erhöll han 1736 statsunderstöd för att i två års tid studera artilleri och befästningskonst i flera olika europeiska länder,

¹⁸ Nikula, *Augustin Ehrensvärd*, s. 74–75, 80, 104.

¹⁹ I praktiken innebar inte utnämningen ett större militärt ansvar, eftersom Kungl. Maj:t fortfarande avgjorde militära frågor av vikt, men generalissimus skulle underrättas om allt och fick göra framställningar hos Kungl. Maj:t. Därmed gav titeln ett visst inflytande över t.ex. officersutnämningar. Carl Gustaf Malmström, *Sveriges politiska historia. Från konung XII:s död till statsvälföringen 1772* III (Stockholm 1897), s. 316.

däribland Frankrike och Nederländerna. Efter hemkomsten blev Ehrensvärd chef över och lärare vid artilleriets nya informationsverk. Han invaldes också i Kungliga Vetenskapsakademien. Vid sidan om sina teoretiska meriter hade han deltagit i kriget i Finland på 1740-talet. Det var inte minst därför han kunde uttala sig om försvaret i öst under påföljande riksdag. När han tillträdde sin post som chef för det finska fästningsbygget var han överstelöjtnant och skulle snart avancera till överste och chef för artilleriet. Senare blev han den första chefen för galärflottan, kallad arméns flotta, som hade grundats på hans initiativ. Vid tidpunkten för sin död 1772 på Livdragonregementets i Finland översteboställe Saaris i Mietois, till vilket han övergått från artilleriet, hade Augustin Ehrensvärd upphöjts till greve och fältmarskalk.²⁰

Ehrensvärds inflytande på namngivningen av fästningsverken vid de nya fästningar han övervakade kan härledas dels ur hans officiella status som chef över bygget med ovanligt stora befogenheter till följd av det åsidosatta fortfikationsverket, dels ur hans goda, personliga relation till tronföljaren och generalissimus i början av projektet. Formaliteterna kring namngivningen framgår inte explicit av källmaterialet till hands, men vi kan dra vissa slutsatser på basis av Ehrensvärds några uttalanden om namnen.

Den första anläggningen som namngavs var de blivande försvarsverken på Kasaberget i Helsingfors. I ett brev till tronföljaren daterat den 16 juli 1748 meddelar Ehrensvärd att generalguvernören har lagt den första stenen på Kasaberget som därmed fått namnet *Ulrikasborg*.²¹ Ehrensvärds brev är formulerat som en rapport och inte som ett förslag. Huruvida namnet var överenskommet från förut eller så naturligt att inget godkännande behövdes går alltså inte att avgöra. Däremot vittnar brevet om att namngivningen i viss mån hade ceremoniella drag. Namnet *Lovisa* kom att ges under långt större festligheter än namnet *Ulrikasborg*, men i båda fallen skedde ceremonierna drottningen till ära. I övrigt saknas uppgifter om eventuella namngivningsakter.

Exemplet Gustavssvärd bevisar å sin sida att Ehrensvärd också föreslog namn av större vikt. Men det första konkreta namnförslaget dyker inte upp

²⁰ Förutom Nikulas utförliga biografi, Hans Eklunds kortare biografiska verk (*Augustin Ehrensvärd. Mälaren, upplysningsmannen, människovännen, byggaren, sjömannen och flaggmannen*, Nationalmusei årsbok 43, Stockholm 1997) och Einar Juvas presentation i SBL 12, finns korta presentationer bl.a. i Ericsson *Det fasta försvaret i Finland*, s. 85–86.

²¹ Ehrensvärd till H.K.H. 16.7.1748, FR 393, RA, Helsingfors; Nikula, *Augustin Ehrensvärd*, s. 110.

förrän ett år efter namngivningen av Ulrikasborg, den här gången i korrespondensen mellan Ehrensvärd och von Rosen. Den 17 juli 1749 skriver Ehrensvärd följande till generalguvernören:

Som arbetet på Wargskärs [...] marne awancerat så långt att En [...] wärk behöfwa namn till att uti [...] rapporter och Relationer undwika blandning och irring så har jag den ähran underställa om icke det yttersta Wargskärs wärket må få bära namn efter vår nya arffurste Prins Gustaw och kallas Gustaws Swärd.

af dylikt namn finns i Riket en enda festning, Carlssvärd; om nu denne f[...] bära namn af Gustavs Swärd så har man i framtiden bättre tillfälle att finna namn för det wärk som får bära namn efter H.K.H. Prins Carl.²²

Ehrensvärds brev förtydligar orsaken till att de första fästningsverken på Sveaborg namngavs och att det skedde sommaren 1749. Behovet var praktiskt. Ehrensvärd anhöll om att få ge namn åt de bastioner som nu var många till antalet, om ändå inte fulländade, och inte längre effektivt kunde anges med bokstäver eller nummer. Brevet som citeras ovan nämns ofta som det brev där namnet *Gustavssvärd* föreslås²³, men förslaget gällde troligen mycket mer.

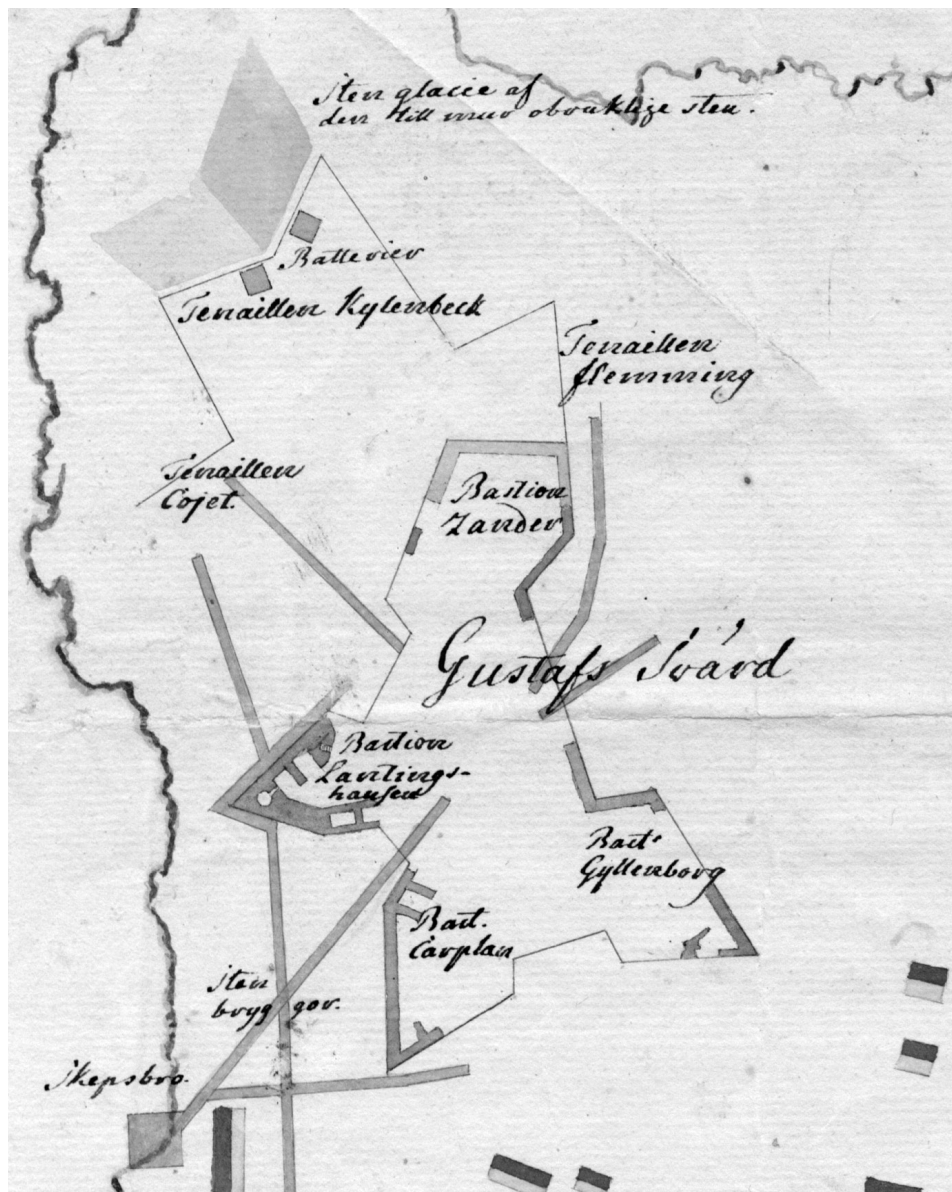
Några dagar senare sände Ehrensvärd ett brev med en karta över Vargskär bifogad. Det är på denna karta, daterad den 20 juli 1749, som de första bastionnamnen finns antecknade.²⁴ Samma dag skrev Ehrensvärd också ett brev till Adolf Fredrik, där behovet av namn för fästningsverken nämns liksom i det tidigare brevet till von Rosen. I brevet till tronföljaren talade Ehrensvärd däremot enbart om de övriga namnen och inte alls om Gustavssvärd:

Les ouvrage [inflikat: de Gustavs Swärd] sont asséz avancés pour les donner leurs noms. En consequence de la permission que V.A.R. m'a donné j'ai donné des noms des ces Messieurs qui ont travaillé au reussite des traveaux, à nos nouveaux bastions. Les ouvrages des dehors portent les noms de ces officiers qui y ont travailles avec toute la deligeance possible je

²² Ehrensvärd till von Rosen 17.7.1749, Bref till R. R. Rosen om festningsbyggnader, FR 518, RA, Helsingfors. Här liksom i många andra fall är mikrofilmen svårsläslig, eftersom brevboken inte har kunnat öppnas tillräckligt och ord eller stavelser ofta försvinner i uppslagets mitt. Dessa luckor har markerats i alla citat, även då innebörden hade varit uppenbar.

²³ Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 164; Nikula, *Augustin Ehrensvärd*, s. 118.

²⁴ "Relations Ritning öfver festnings arbetet på Wargskiär ifrån arbetets början till d.20 juli 1749", signerad av Ehrensvärd och Hoppe 20.7.1749, U 003:7, RA, Helsingfors. Ehrensvärds följebrev lyder: "Här har jag den ähran öfwerlämna en plan öfwer Wargskärs holmarne som utvisar huru lå[...] arbetet lidit till i afton, med ödm[...] anhållan det täcktes Eders Excellence öfversända denne plan till H.K.H.". Ehrensvärd till von Rosen 20.7.1749, Bref till R.R. Rosen om festningsbyggnader, FR 518, RA, Helsingfors.

De första namnen på Gustavssvärds fästningsverk syns på en relationsritning över arbetet fram till den 20.7.1749. Krigsarkivet, Stockholm.

supplie V.A.R. de vouloir bien me permettre d'en user de meme à l'avenir. Cette maniere dimortaliser leurs diligence est le vrai moyen den profiter.²⁵

I skrivelsen till Adolf Fredrik ingick också en relationsritning över Vargskär, på vilken tronföljaren antagligen kunde läsa de enskilda namnen.²⁶ Ehrensvärds formulering låter antyda att Adolf Fredrik redan tidigare hade gett sitt godkännande till att de personer som "bidragit till arbetets framgång" skulle äras med namn på bastioner. När ämnet hade diskuterats är tyvärr oklart, det skedde åtminstone inte i brevväxlingen mellan Ehrensvärd och tronföljaren efter att fästningsarbetet inleddes. Däremot bad Ehrensvärd i samma brev uttryckligen om tillstånd till det som skulle bli en viktig del av hans namngivningspraxis: att namnge mindre fästningsverk och senare också bastioner efter officerare som tjänstgjort vid fästningsbygget för att belöna deras flit.

Adolf Fredrik meddelade att han godkände ritningarna över Vargskär bara en vecka efter att de hade skickats till honom. Namnfrågan återkom han till senare på hösten, i ett brev daterat den 27 oktober 1749.²⁷ I och med dessa godkännanden av namnförslaget Gustavssvärd och ritningarna över försvarsverket kan de stora formaliteterna kring namngivningen ha ansetts vara avklarade.²⁸ Förutom Gustavssvärd nämns inga andra namn i tronföljarens brev till Ehrensvärd. Att namn på mindre fästningsverk skulle godkännas vart och ett för sig verkar alltså inte ha varit fallet. Vi måste anta att namngivningen som en naturlig del av ett fästningsbygge hörde till

²⁵ Ehrensvärd till H.K.H. 20.7.1749, FR 393, RA, Helsingfors; Ericsson (*Det fasta försvaret i Finland*, s. 165) citerar den sista meningen i det stycke som återges här, men med ett litet fel i översättningen ("detta sätt att odödliggöra deras namn är det bästa för att dra nytta av dem"). En korrekt översättning kunde lyda "deras *flit* utnyttjas på bästa sätt genom att odödliggöras så här". Namnet *Gustavssvärd* som inflikats i brevkonceptet användes knappast av Ehrensvärd i det egentliga brevet, eftersom det inte ännu hade föreslagits för eller godkänts av tronföljaren.

²⁶ I de fall Ehrensvärd hänvisar till bifogade ritningar är det oftast omöjligt att avgöra med säkerhet vilken ritning som avses, eftersom alla ritningar över Sveaborg har avskilts till en egen samling i KA.

²⁷ Adolf Fredrik till von Rosen 28.7.1749, Adolf Fredrik till Ehrensvärd 27.10.1749, Militaria 573a, RA, Helsingfors.

²⁸ Ericsson (*Det fasta försvaret i Finland*, s. 164) påpekar att Ehrensvärd använde namnet Gustavssvärd i brev redan från början av augusti 1749, trots att det officiella godkännandet nådde honom först i oktober. En förklaring kan ha varit att Adolf Fredrik redan hade godkänt relationsritningen med de första namnen i slutet av juli och att Ehrensvärd såg detta som ett godkännande inte bara av ritningen, utan också av namnen.

chefens, alltså Ehrensvärds, självklara befogenheter och att de första namnen på Gustavssvärd definierade spelreglerna.²⁹

I jämförelse med de namn som Ehrensvärd föreslog eller självständigt tog i bruk utgör Lovisa ett tredje alternativ. Den nya staden fick sitt namn då Adolf Fredrik som kung besökte och inspekterade orten under tre dagar i slutet av juni och början av juli 1752.³⁰ På en relationsritning signerad den 1 juli 1752 bär staden redan sitt nya namn.³¹ Ehrensvärd hade rest från Helsingfors till Degerby för att ta emot kungen och i gränsstaden hade borgerskapet förberett festligheterna i god tid.³² Bakgrunden till det nya stadsnamnet framgår varken av korrespondensen mellan Ehrensvärd och von Rosen eller mellan den förstnämnde och kungen.³³ Inte heller Olle Sirén nämner i sin stadshistorik vem som varit initiativtagare till namnet: borgerskapet självt, Ehrensvärd eller Kungl. Maj:t. Däremot kan nämnas att Ehrensvärds brevkoncept från 1749 med förslaget om Gustavssvärd också innehåller ett förslag angående Degerby. I marginalen står nämligen följande mening infogad:

E. E. har jag den ähran underställa om icke Degerby fästning och stad i framtiden må få bära namn efter H. K. H. vår allernädigste arf Furste [...]³⁴

Den citerade meningen ser ut att ha varit avsedd som inledande fras. Således skulle det första förslaget i brevet ha gällt namngivningen av Degerby efter arvfurstens Adolf Fredrik och förslaget Gustavssvärd skulle ha följt på detta.

²⁹ Enligt Nikula (*Augustin Ehrensvärd*, s. 134) föreslog Ehrensvärd också namnet *Sveaborg* med motiveringen att "denna fästning af Rikets östra gräns finge svara emot Göteborgs fästning mot Wästerhavet". Nikulas källhänvisning rörande namnförslaget är emellertid inte entydig. Att namnet hade stadfäst av Kungl. Maj:t nämns i ett brev från Adolf Fredrik till Ehrensvärd 10.8.1750 (Militaria 573a, RA, Helsingfors). Inga av Ehrensvärds brevkoncept till Adolf Fredrik mellan december 1749 och juli 1750 innehåller det citat Nikula hänvisar till. Ericsson (*Det fasta försvaret i Finland*, s. 184) hänvisar enbart till Adolf Fredriks meddelande och nämner inget förslag.

³⁰ Nikula, *Augustin Ehrensvärd*, s. 151; Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 415.

³¹ "Ritning öfwer Situationen på västra Sidan om Staden Lowisa", U001:473, RA, Helsingfors.

³² I Olle Siréns verk *Lovisa stads historia 1745–1995* (Lovisa 1995, s. 91–93) beskrivs förberedelserna och de fortsatta festligheterna i samband med Lovisadagen i augusti samma år.

³³ Brevkoncept till von Rosen finns inte bevarade för tiden omedelbart efter kungens besök och korrespondensen mellan Ehrensvärd och Adolf Fredrik belyser på förekommen anledning inte händelserna.

³⁴ Ehrensvärd till von Rosen 17.7.1749, Bref till R.R. Rosen om festningsbyggnader, FR 518, RA, Helsingfors.

Eftersom texten är ett koncept är det omöjligt att veta hur den slutgiltiga formuleringen löd. Säkert är bara att staden tre år senare döptes drottningen till ära i stället för den då regerande kung Adolf Fredrik till ära. En orsak kan helt enkelt ha varit att staden Lovisa hade ersatt det förlorade Fredrikshamn och att den därför behövde ett namn som skiljde de två städerna åt, vilket ett namn Adolf Fredrik till ära inte nödvändigtvis hade gjort. En annan möjlighet är att namngivningen kompenserade för det nedlagda arbetet vid Ulrikasborg (se nedan). Utan att veta om Lovisa föreslogs av Ehrensvärd, kan vi alltså på basis av hans tidigare brevkoncept konstatera att han hade planerat en liknande namngivning med anknytning till kungafamiljen.

Vad gäller namngivningsprocessen i förhållande till fästningsarbetet visar relationsritningarna att fästningsverken på Sveaborg fick sina namn i snabb takt, medan situationen vid de övriga anläggningarna var en annan. Ehrensvärd verkade på chefsposten för fästningsbygget i Finland i tre etapper: en första period från 1748 till riksdagen 1756–1757, varefter han deltog i pommerska kriget, en andra period 1762–1765 som avbröts av mössornas maktövertagande och slutligen en kort period 1770–1771 efter att hattarna återvänt till makten. Av dessa var den första perioden den aktivaste, bl.a. färdigställdes Gustavssvärd och huvudfästet på Vargö sattes i funktionsdugligt skick. Namngivningen av enskilda fästningsverk präglades naturligt nog av samma aktivitet. *De facto* namngavs så gott som alla fästningsverk under den första perioden, med andra ord både färdiga och fullständigt halvfärdiga verk, på Sveaborg i ett mycket tidigt skede och i Lovisa först några år efter byggstart.³⁵

Detta understryker hur viktigt det var att namnge de olika delarna av en fästning. Som Ehrensvärd själv hade beskrivit situationen kunde namngivningen av praktiska skäl inte längre undvikas när fästningsverken hade uppnått ett större antal. Och i arbetsorder och på relationsritningar existerade ett fästningsverk redan då det bara hade utstakats i terrängen, inte först då den första stenen hade lagts. Skillnaden i namngivningstakt mellan Lovisa samt Svartholm och Sveaborg vittnar om att fokus tidigt lades på den större

³⁵ Av alla namn är det fråga om högst två eller fyra vars första belägg inte infaller under perioden 1748–1756. Kronverket *Hiärne* och bastion *Bielcke* syns första gången på en relationsritning daterad 3.6.1771 (U003:35, RA, Helsingfors). Vad gäller kaponjärerna *Boije* och *von Spången* är namnens första belägg svåra att datera: de syns första gången på ritningen "Sveaborgs Relations Ritning för Åhr 1756" (U 003:22, RA, Helsingfors), signerad 11.7.1766 och enligt påskrift "utskuren" ur 1761 års riksdagsrelation.

förrådsfästningen.³⁶ Till följd av samma prioritering lades arbetet kring Helsingfors gradvis ner från och med 1749 och bastionnamnen begränsar sig därmed till den aldrig slutförda anläggningen Ulrikasborg.

Namnen – bestånd, strukturer och hierarkier

I denna studie ingår 77 namn på 75 fästningsverk och större försvarsanläggningar (två fästningsverk omdöptes). Av dem är enbart sex stycken eller 7,8 % namn som inte anknyter till en person. De övriga (71 namn eller 92,2 %) utgörs med få undantag av släktnamn utan förnamn. Till undantagen hör de namn som syftar på medlemmar av kungafamiljen – *Gustavs-svärd*, *Ulrikasborg* med sina bastioner och staden *Lovisa* med sina huvudverk – tenaljen *Fabian Casimir Wrede* på Sveaborg och ravelinen *Olof Håkansson* vid Lovisa. Trots avsaknaden av förnamn i samband med övriga namn, och kanske just eftersom de i vissa fall existerar, måste vi anta att enskilda personer avsågs. Det problematiska är att med säkerhet koppla varje släktnamn till en enda samtida person, men poängteras kan och bör att de flesta kopplingar är självklara, åtminstone efter en noggrannare genomgång av strukturerna och den inre hierarkin i namnbeståndet. På Sveaborg finns t.ex. två bastioner med namnet *Gyllenborg* till vilka kan läggas en ravelin med samma namn i Lovisa. Det sist nämnda verket bär högst antagligen namn efter Henning Adolf Gyllenborg (1713–1775), lantmarskalk under riksdagen 1751–1752, i anknytning till några andra fästningsverk som i Lovisa namngavs efter denna riksdags talmän.³⁷ Bastionerna på Sveaborg kan antagligen kopplas till brö-

³⁶ På några ritningar daterade i juli och augusti 1752 (relationsritningarna U001:474 daterad 25.7.1752, U001:476 daterad 28.7.1752 och U001:478 daterad 8.8.1752, RA, Helsingfors) syns de tre första namnen på fästningsverk i Lovisa: bastionerna *Ungern* och *Rosen* vid den östra polygonen samt bastionerna *Drottning Lovisa Ulrica* och *Prins Gustav* i huvudvallen. Detta var kort efter kungens besök i staden, vilket knappast var ett sammanträffande. Svartholms fyra bastioner fick namn efter de fortifikationsofficerare som lett arbetena på fästningen i slutet av 1753 (relationsritningarna U002:115–116 daterade 10.12.1953, RA, Helsingfors).

³⁷ Ravelinerna kring huvudvallen i Lovisa hette *Gyllenborg*, *Benzelius*, *Plomgren*, *Fersen*, *Olof Håkansson* och *Kierman* (relationsritning U001:512, RA, Helsingfors). Enligt Gabriel Nikanders *Lovisa stads historia I. 1745–1808* (Lovisa 1930, s. 26) namngavs ravelinerna efter lantmarskalken och talmännen vid 1751–1752 års riksdag, men namnen *Fersen* (efter Fredrik Axel von Fersen, lantmarskalk 1755–1756) och *Kierman* (efter Gustaf Kierman, borgarståndets talman 1755–1756) vittnar om att också följande riksdag beaktades. Det senare namnet förekommer så få gånger att det ignorerats av Nikander.

derna och grevarna Johan och Gustaf Samuel Gyllenborg, riksråd respektive landshövding, men här är fördelningen inte längre lika tydlig.³⁸

Efter en identifiering av personerna bakom namnen framträder följande grupper inom namnbeståndet:

Namngrupp	Antal ³⁹	Andel
Kungligheter	6	10,0 %
Civila ämbetsmän	13	21,7 %
Militära ämbetsmän	10	16,7 %
Militärer	24	40,0 %
Övriga	4	6,7 %
Oidentifierade	3	5,0 %
Totalt	60	100 %

Tabell 1. *Indelning av personerna bakom namnen.*

Den första gruppen i tabellen ovan är namn med kungligheter som förebild. Dessa namn syns på både fästningsverk och större helheter, både i Helsingfors *place d'armes* och i Lovisa. Det första namnet som överhuvudtaget gavs var Ulrikasborg som namn på Kasabergets försvarsanläggning i Helsingfors. Bastionerna på Ulrikasborg namngavs senare efter Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika samt deras tre söner Gustav, Karl och Fredrik Adolf. Om detta skedde före eller efter att Adolf Fredrik hade bestigit den svenska tronen är oklart.⁴⁰ I Lovisa togs nästan samma namn med säkerhet i bruk först under Adolf Fredriks regeringstid. Drottningen Lovisa Ulrika ärades därmed både med ett namn på en försvarsanläggning vid Helsingfors och med namnet på hela staden och fästningen Lovisa samt med bastionnamn på båda orterna.

Ifall bastionerna vid Helsingfors namngavs redan 1748, kan den senare namngivningen av Lovisas bastionfront *de facto* ha varit en kompensation för de tidigare namnen. Då bastionerna vid Lovisa namngavs 1752–1753 hade arbetet på Ulrikasborg redan till stor del övergivits och därmed också fästningsbyggets enda bastioner med kungliga namn. Eventuellt kan t.o.m.

³⁸ Uppgifterna om de personer som ingår i denna artikel är, om inte annat nämns, tagna ur SBL.

³⁹ I de fall en och samma person hedrats med namn på flera fästningsverk räknas namnet bara en gång. Därför är det totala antalet här enbart 60 av allt som allt 71 namn som hänvisar till personer.

⁴⁰ Outi Cordes, 'Ehrensärd ja Helsingin mantereenpuolinen linnoittaminen', L. Eerikäinen et al., *Viaporista Suomenlinnaksi* (Helsingfors 2006), s. 41 samt not 28.

samma motiv ligga bakom namnet Lovisa, eftersom det var oklart om Ulrikasborg någonsin skulle stå färdigt.

Det totala antalet kungliga namn är egentligen 14, men om man bortser från överlappningarna mellan bastioner och större anläggningar med namn efter samma person reduceras antalet till sex som i tabellen. Andelen fästningsverk med kungliga namn utgör därmed knappt en femtedel (14 av 77 eller 18,2 %) av alla fästningsverk, medan andelen kungligheter av de personer som tillägnats namn på fästningsverk är drygt hälften mindre (10 %). Slutligen kan vi konstatera att de monarkiska namnen nästan helt lyser med sin frånvaro på Sveaborg. De enda undantagen är Gustavssvärd och i viss mån Sveaborg, som här ändå räknas till de övriga namnen. Med andra ord var traditionen med kungliga bastionnamn helt tydligt något Ehrensvärd tog avstånd från genom att enbart tillämpa den i begränsad utsträckning. Dessutom avfärdade han fullständigt det andra av de två stora namnmönstren, nämligen de geografiska bastionnamnen med hänvisning till det svenska riket.⁴¹

I jämförelse med det begränsade antalet kungligheter bland namnen är ämbetsmännen långt fler (38,4 % av personerna bakom namnen). Enbart antalet riksråd är tretton, vilket vittnar om att det var det allra översta skiktet av ämbetsmannaskaran som främst ansågs värt att hedras med ett bastionnamn. Vid sidan om riksråden påträffas minst fyra landshövdingar. Wilhelm Carpelan (1700–1788), som fick en bastion namngiven efter sig på Gustavssvärd redan 1749, var vid tidpunkten för namngivningen tf. landshövding i Nylands och Tavastehus län. Samtidigt var han överste vid Österbottens regemente och i denna egenskap kommenderad till fästningsbygget vid Helsingfors mellan 1748 och 1751. Bland riksråden hade t.ex. både von Rosen och Carl Johan Stiernstedt (1686–1753) en militär karriär bakom sig. De här exemplen illustrerar svårigheten med att dela in personerna bakom namnen i civila ämbetsmän och militärer.⁴²

⁴¹ I stället namngav Ehrensvärd de nya fartygstyperna som skapades för skärgårdsflottan efter finska landskap (*Uusimaa, Pohjanmaa* o.s.v.).

⁴² För en problematisering av indelningen civila-militära ämbetsmän med beaktande av exofficerare se Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Militärhistoriska studier nr 6 (Stockholm 1982), s. 16–19. Artéus argumenterar för att exofficerare bör räknas som militärer, eftersom de av samtiden verkar ha uppfattats som militärer även efter övergång till ett civilt ämbete. I föreliggande studie är indelningen inte lika avgörande som i Artéus kvantitativa forskning, eftersom det är de enskilda motiveringarna och inte namngrupperna som är av främsta intresse.

Vid sidan om riksråden och landshövdingarna märks två personer med civila befattningar av mycket olika karaktär. Carl Hårleman (1700–1753) var överintendent över Kungl. Maj:ts slott och trädgårdar, och bidrog både direkt och indirekt till fästningsarkitekturen på de nya finska fästningarna.⁴³ Christopher Polhem (1661–1751) var uppfinnare på mekanikens område och hade i den egenskapen fungerat som direktör över bergsmekaniken och som både assessor och kommerseråd över staten i Kommerskollegiet. Båda hedrades med namn på var sin bastion på Vargö. Polhem adlades under sin livstid, vilket också gäller för friherren och sedermera greven, riksrådet Herman Tersmeden (1684–1754) adlad Cedercreutz, som antagligen stod som förebild för namnet *Cedercreutz* på en tredje av Vargös bastioner. Överhuvudtaget är de ofrälse personerna inte många och de räknas därför här till gruppen övriga namn. De adliga, statliga ämbetsmännen utgör nästan 40 % av de personer som tillägnades namn på fästningsverk. Hälften av dem är emellertid personer med militär bakgrund och om de i stället räknas till följande grupp, namn med koppling till armén, minskar ämbetsmännens andel avsevärt till förmån för militärerna.

I enlighet med Ehrensvärds önskan att namnge fästningsverken efter personer som bidragit till fästningsbygget, bland dem de officerare som arbetat på orten, utgör militärerna den klart största namngrupperingen. Det rör sig om minst 24 personer (40 % av personnamnen) om vi bortser från de personer som vid tidpunkten för namnets uppkomst innehade en civil befattning. Räknar man med alla ämbetsmän med civil befattning men med minst kaptens grad från tidigare militär tjänstgöring,⁴⁴ är antalet ännu högre och utgör 56,7 %. Eftersom gruppen är stor omfattar den också personer från hela officerskalan. Fortifikationsdirektören Axel Löwen (1686–1772) var general men hade redan 1739 valts till riksråd och knappt tio år senare till generalguvernör i Pommern. M. A. von Ungern-Sternberg (1689–1763) var likaså general trots att det var i egenskap av lantmarskalk han tillägnades ett bastionnamn. Daniel Johan Zander (1685–1762) medverkade i egenskap av

⁴³ Olof af Hällström, 'Viapori', S. Sarajas-Korte (toim.), *ARS Suomen taide* 2 (Helsingfors 1988), s. 208; Rainer Knapas, 'Linnoitusten rakentaminen ja sotilasarkkitehtuuri 1721–1808', Sarajas-Korte (toim.), *ARS Suomen taide* 2, s. 177.

⁴⁴ Här används samma gränsdragning som hos Artéus, *Krigsmakt och samhälle*, s. 19.

generallöjtnant i det finska fortifikationsarbetet.⁴⁵ De representerade tillsammans med fem generalmajorer de högsta officersgraderna inom den svenska armén, det s.k. generalitetet.

Grad	Antal
Generaler	2
Generallöjtnanter	1
Generalmajorer	5
Överstar	9
Överstelöjtnant el. motsv.	5
Majorer	1
Kaptener	2
Löjtnanter	5
Kadetter	1
Volontärer	1
Oklara	2

Tabell 2. *Olika militärgraders representation bland de personer som tillägnats namn på fästningsverk.*

Lite lägre ner på den militära hierarkin finner vi översten och överstelöjtnanten, d.v.s. chefen för ett regemente och hans ställföreträdare. De överstar och överstelöjtnanter som fått bastioner eller andra fästningsverk namngivna efter sig är minst fjorton till antalet, vilket är en ansenlig del av de representerade militärgraderna. Kaptenerna och löjtnanterna, d.v.s. kompanicheferna och deras ställföreträdare, är tillsammans sju stycken, men antalet är egentligen något högre, eftersom de oklara fallen antagligen gäller någon av dessa grader. Lägre grader än löjtnant märks inte, med undantag för Christian Robert von Schantz (1722–1780) och eventuellt Peter Maximilian Adlerfelt (1735–1808), ifall kaponjären *Adlerfelt* på Vargö kan kopplas till honom.⁴⁶

⁴⁵ För von Ungern-Sternberg och Zander se Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser* (facsimilupplaga, Stockholm 1998), VIII s. 574 respektive IX s. 144.

⁴⁶ Peter Maximilian Adlerfelt tjänstgjorde åtminstone 1757 på Sveaborg. Vid tidpunkten för namnets första belägg (1752) var han enbart kadett och det är oklart om han redan befann sig på Sveaborg. Eftersom det rör sig om en kaponjär och inte en bastion framstår han ändå som en trovärdigare namnförebild än Carl Adlerfelt (1719–1769), överste i armén och generaladjutant. Den sistnämnde skulle antagligen ha tillägnats en bastion. För båda se Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, I, s. 42–43.

Schantz hörde till arbetsledarna på Svartholm och befordrades till löjtnant först året efter att bastionerna på ön fått sina namn efter de fortifikationsofficerare som verkat där.⁴⁷

Personerna i gruppen militärer representerade därmed inte först och främst den absoluta toppen av det militära gradsystemet. Här syns en klar skillnad till de civila ämbetsmännen, eftersom riksråden i förhållande till sin andel av ämbetsmannaskaran var klart överrepresenterade bland bastionnamnen. De identifierbara militärerna omfattar ändå, liksom de ämbetsmän som hedrats med namn, nästan uteslutande adelsmän. Anders Johan Nordenberg (1696–1763) hade adlats Nordenskiöld ett par år innan bastionerna på Svartholm namngavs. Ehrensvärds namnval speglar därmed både bilden av adeln som ett krigarstånd och det faktum att unga adelsmän lättare kunde göra karriär inom det militära än de som saknade samma sociala status. Trots att de ovan beskrivna militärerna inte representerade det allra högsta militära skiktet, rör det sig inte om underofficerare eller manskap.⁴⁸

Förutom de tre stora grupperna kungligheter, högre ämbetsmän och militärer finns några namn som skiljer sig från mängden. Några av fästningsverken vid Lovisa är namngivna efter personer som står utanför nämnda grupperingar. Årkebiskop Henric Benzelius (1689–1758), som var prästeståndets talman vid riksdagen 1751–1752 och som gett namn åt ravelinen *Benzelius*, kan visserligen räknas som en kyrklig ämbetsman, men skiljer sig ändå från mängden i och med sitt sakrala ämbete. Det samma gäller ravelinen *Plomgren*, som namngavs efter Thomas Plomgren (1702–1754), handelsborgmästare i Stockholm och ravelinen *Kierman* namngiven efter rådmannen i Stockholm Gustaf Kierman (1702–1766). Trots deras ämbeten inom Stockholms stadsstyrelse kan de inte jämföras med de övriga statliga, och adliga, ämbetsmännen bland namnen.⁴⁹ Den sista av talmännen som fått ett fästningsverk namngivet efter sig, Olof Håkansson, skiljer sig som medlem av bondeståndet på de flesta plan från de övriga personerna. Slutligen uppvisar

⁴⁷ För Schantz se Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 417.

⁴⁸ Som exempel på den fördel en hög härkomst kunde föra med sig tjänar Fredrik Wilhelm Hessenstein (1735–1808), som antagligen fått ge namn åt bastionen *Hessenstein* på Lilla Öster Svartö; Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 200. Han var son till kung Fredrik och dennes älskarinna Hedvig Ulrika Taube. När bastionnamnet syns på en ritning 1751, för att senare överges, hade Fredrik Wilhelm Hessenstein trots sin unga ålder redan varit inskriven som överste för Östgöta infanteriregemente i fyra år.

⁴⁹ Plomgrens söner adlades, men han själv avböjde erbjudandet för att få hålla kvar posten som handelsborgmästare.

Sveaborg ett litet antal namn som inte hänvisar till personer: anläggningarna *Strandverket* och *Kungsporten* på Gustavssvärd samt trion *Ära*, *Dygd* och *Godt Samvete*, de två första bastioner och den tredje en ravelin på Vargö.

Vid sidan av namngrupperna kan två hierarkier inom namngivningen lyftas fram: en kronologisk hierarki och en rumslig. Som ovan nämnts förklarade Ehrensvärd själv för Adolf Fredrik att bastionerna på Gustavssvärd bar namn efter de personer som bidragit till arbetets framgång, i det fallet högre militärer och lokala ämbetsmän, medan utanverken namngivits med de tjänstgörande fortifikationsofficerarna i åtanke. Dessutom nämnde han att detta var den princip han ämnade följa vid den fortsatta namngivningen. Samma hierarkiska indelning av rummet upprepar sig följaktligen på de andra öarna. På Långörn fick t.ex. öns enda bastion heta *Liewen* efter den andra upphovsmannen till 1747 års fästningsplaner, medan de två kaponjärerna i anslutning till bastionen ursprungligen hette *Törne* och *Gerdes* efter två av Ehrensvärds nära medarbetare.⁵⁰ På Sveaborgs huvudfäste, Vargö, märks dessutom en anhopning av bastioner namngivna efter riksråd.⁵¹ Ulrikasborg och Svartholm hade inga utanverk, men vid Lovisa var hierarkin mellan utanverken med namn efter talmän och huvudvallens kungligheter uppenbar. Vad gäller kronologin kan de tidiga namnen uppfattas som viktigare än de senare, eftersom de prioriterades under arbetsprocessen, vilket bör beaktas då motiven bakom namngivningsprocessen och namnvalen granskas.

Med rådet, riksdagen och hattarna i åtanke

Till den lokala elit som Ehrensvärd sade sig vilja hedra hörde inte minst generalguvernören, generalmajoren Jacob Albrecht von Lantingshausen (1699–1769), som hade kommenderats till att biträda von Rosen vid planeringen av det finska försvaret, samt t.ex. landshövdingen i Nylands och Tavastehus län Samuel Gustaf Gyllenborg (1695–1756). Antalet regementen som under åren kommenderades till de finska fästningarna var stort. Som exempel kan nämnas att arbetsstyrkan i Helsingfors utgjorde ungefär halva finska armén 1750.⁵² Alla officerare kom inte att äras med ett namn och därmed kvar-

⁵⁰ Namnen, som verkar ha övergetts senare, syns första gången på 1752 års relationsritning (U003:16, RA, Helsingfors) och syftade på en regementsöverste och en kapten, medan von Liewen vid det här skedet redan hade avancerat till generalmajor.

⁵¹ För en kort beskrivning av Vargö och av de olika zonerna på Sveaborg se af Hällström, 'Viapori', s. 199–201.

⁵² Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 179.

står frågan om vad som i enskilda fall avgjorde namngivningen av fästningsverken. I många fall låg en dubbel orsak bakom namnen. Generalmajoren för infanteriet, Gustav David Hamilton (1699–1788) och generalmajoren Henrik Johan Aminoff (1680–1758) tillägnades t.ex. var sin bastion både i egenskap av regementschefer och för deras insatser som kommandanter på Sveaborg.⁵³

En stor del av de här personerna återfinns bland de första namnen på Gustavssvärd.⁵⁴ Ett namn som däremot lyser med sin frånvaro där är (*von*) *Rosen*. Orsaken är att generalguvernören redan hade tillägnats en av bastionerna vid Ulrikasborg på fastlandet, där hans namn återfanns sida vid sida med kungahusets medlemmar, vilket avspeglade hans position inom fästningsbygget. I och med att arbetet vid Ulrikasborg lades ned överfördes namnet *Rosen* liksom Helsingfors kungliga bastionnamn till Lovisa. På den nya orten placerades emellertid generalguvernörens namn inte längre bredvid kungafamiljens, utan bredvid generalen och lantmarskalken von Ungern-Sternberg, en klart sämre position. Konflikter av olika slag och olika grader mellan den detaljfixerade von Rosen och Ehrensvärd respektive dennes ställföreträdare är väl dokumenterade.⁵⁵ När bastionen vid Lovisa fick sitt namn på sommaren 1752 hade von Rosen redan avgått som generalguvernör i samband med att hans ämbete drogs in.⁵⁶ Det officiella erkännande för sitt missnöje som Ehrensvärd således hade fått bidrog säkert till att han inte reproducerade namngivningen av Ulrikasborgs bastioner i Lovisa, utan flyttade ut bastionen med von Rosens namn ur huvudvallen. Dessutom är det anmärkningsvärt att Ehrensvärd uteslöt von Rosen ur namngivningen av Sveaborgs fästningsverk, där en bastion med dennes namn onekligen hade passat in bland riksråd och

⁵³ Kommendantsposten inrättades 1751 i januari för att en gång för alla fastställa ansvarsfrågan för det militära ledarskapet på Sveaborg under Ehrensvärds vistelser i Stockholm. Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 187–188. Andra exempel på personer som tillägnades namn på bastioner för mångfaldiga förtjänster var Hans Henrik Boije af Gennäs (1716–1781), major vid Björneborgs infanteriregemente och landshövding, samt Carpelan (se ovan).

⁵⁴ Ett av dessa namn är *Gyllenborg* som därmed antagligen syftade på landshövdingen G. S. Gyllenborg, medan bastionen med samma namn på Vargö antagligen syftade på riksrådet J. Gyllenborg i enlighet med det stora antalet liknande namn där.

⁵⁵ För exempel på konflikterna mellan Wrede och von Rosen se Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 188–192.

⁵⁶ *De facto* hade riksdagen varit väl medveten om von Rosens oförmåga att sköta sina uppgifter på ett tillfredsställande sätt, men avstått från att tillsätta en ny guvernör för att inte sära honom. Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 207.

landshövdingar. Namnbeståndet utgjorde med andra ord ett mikrokosmos, där rangordningar och hierarkier ur det verkliga livet speglade sig, men vilket samtidigt påverkades av Ehrensvärds val att tona ner vissa personer och lyfta fram andra.

von Rosen är samtidigt tillsammans med de övriga riksråden ett bevis för att citatet ”de som bidragit till arbetets framgång” också kunde tolkas ur ett politiskt perspektiv genom att omskrivas till frågan vem som under 1746–1747 års riksdag och senare bidrog till att fästningsarbetet tog fart och fortskred utan hinder. Även bland riksråden som förärades med bastionnamn märks en inre hierarki. Under riksdagen 1746–1747 valdes förhållandevis många nya riksråd, eftersom de lediga platserna i rådet var sex till antalet. Valet var inte bara exceptionellt till sitt omfång, utan också till sitt utförande. Hattarna inom adeln lyckades nämligen ordna valet strax före jul, då en stor del av de av mössorna dominerade bonde- och prästestånden redan hade avrest i tron att sista plenum hade hållits inför helgen.⁵⁷ Under dessa omständigheter var utgången given och av de sex nya riksråden var fem kända hattar: Nils Palmstierna, Fabian Wrede, Clas Ekeblad, Carl Stiernstedt och Anders Johan von Höpken. Dessutom hade två hattar, om än inte fullt partibundna, varit på förslag: Carl Gustaf Löwenhielm och Gabriel von Seth. Den sätte nya medlemmen i rådet, Wilhelm Ludvig Taube, kopplades visserligen till mössorna genom sin bror, ett licentierat riksråd, men var ingen utpräglad partiman och åtnjöt aktning av båda sidorna.⁵⁸

Riksrådsvalet i december 1746 skulle inte vara av så stort intresse för denna studie, om inte alla ovan nämnda namn återfanns bland namnen på Sveaborgs bastioner. Dessutom ligger bastionerna i fråga i anslutning till varandra inom huvudfästet på Vargö. Att riksråd fått fungera som modell för namnen på huvudvallens bastioner har uppmärksamats inom äldre Sveaborgslitteratur⁵⁹, men den direkta kopplingen till 1746–1747 års riksdag saknas i dessa beskrivningar. Ändå är sambandet knappast ett sammanträffande. Senare under samma riksdag valdes von Seth till riksråd, efter att Samuel Åkerhielm (1684–1768) begärt avsked som en följd av en politisk rättegång mot

⁵⁷ För en beskrivning av valet se Malmström, *Sveriges politiska historia*, s. 305–312.

⁵⁸ Efter denna seger lyckades hattarna ändra på ett tidigare beslut, enligt vilket ledamöter i sekreta utskottet som valdes till riksråd skulle utträda ur utskottet. Därmed kunde de nya riksråden som hade en plats i utskottet påverka utrikespolitiska och försvarsstrategiska beslut både där och i rådet. Malmström, *Sveriges politiska historia*, s. 312.

⁵⁹ Nikula, *Augustin Ehrensvärd*, s. 118; Gardberg & Palsila, *Sveaborg*, s. 36.

honom. Även namnet *Seth* återfinns bland bastionerna på Vargö. Däremot ärades två av de riksråd som utnämnts under tidigare riksdagar och räknades till hattarna – von Rosen och Johan Gyllenborg – samt tjänsteförrättande kanslipresidenten Tessin med namn på bastioner utanför Sveaborgs huvudfäste (Tessin och Gyllenborg med var sin bastion på Väster Svartö).

Herman Cedercreutz kan anses utgöra ett undantag eftersom han valts till riksråd redan 1742, men ändå tillägnades en bastion på Vargö. Carl Fredrik Scheffer och Carl Gustaf Löwenhielm förstärker å sin sida bilden av ett samband mellan namnen på Vargö och riksdagen 1746–1747. De valdes till riksråd 1751 och bastionerna som bär deras namn finns på Lilla Öster Svartö, inte på Vargö. Likaså bekräftas mönstret av kronverket *Hiärne* och bastionen *Bielcke* på Stora Öster Svartö, namngivna efter två senare riksråd, Gustaf Adolf Hiärne (1715–1805) och Nils Adam Bielke (1724–1792)⁶⁰, samt av de riksråd som *inte* hedrades med bastionnamn. Till de sistnämnda hörde Samuel Åkerhielm, greve Arvid Posse (1689–1754) och friherre Anton Johan Wrangel (1679–1763), alla mössor och föremål för hattarnas politiska förföljelser.⁶¹ Således framstår ett tydligt mönster i Ehrensvärds namngivning. Att tillägna sittande riksråd ett namn på en bastion vid de nya fästningarna var av största vikt, men namngivningen hade partipolitiska gränser och en inre hierarki. De riksråd som kunde räknas till mössorna uteslöts och bland de riksråd som tillägnades namn gavs de som tillträtt under 1746–1747 års riksdag en viktigare ställning än de övriga.

Vid sidan av riksråden kunde också alla aktiva hattar inbegripas i gruppen av personer som inom rikspolitiken hade verkat för de finska fästningarna och på så sätt bidragit till arbetets framgång. När allt kommer omkring var det hattarnas arbete för en förnyad subsidietraktat med Frankrike som möjliggjorde de stora satsningarna inom det fasta försvaret och likaså var fästningsbygget därefter beroende av ett politiskt stöd, vilket inte minst bevisas av de stora nedskärningar som följde på mössornas seger 1765. Utan

⁶⁰ Bielke tillhörde hovpartiet som bildats kring Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Hiärne var Ehrensvärds svåger och hade värvats till hattarna av denne.

⁶¹ Namnet Åkerhielm på en av Stora Öster Svartös bastioner hänvisade knappast till riksrådet Åkerhielm, som vid tidpunkten för namnets första belägg (1754) avgått från sin post sju år tidigare. Eventuellt åsyftades hans bror Lars Åkerhielm (1695–1767), som 1746–1747 satt i sekreta utskottet och talade för kraftigare tag mot Ryssland. Lars Åkerhielm hade vid tidpunkten för namngivningen en lång militär karriär bakom sig och hade bl.a. tjänstgjort vid Nylands och Tavastehus läns dragonregemente. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, IX, s. 170.

en grundlig utredning av varje persons politiska ställningstagande vid olika riksdagar kan minst 27 personer lätt kopplas till hattarna. Av alla de personer som tillägnades ett namn på en bastion eller ett mindre fästningsverk, exklusive kungligheterna, är det nästan hälften.⁶² Endast von Unger-Sternberg, Taube och Åkerhielm utgör namn som direkt kan kopplas till mössorna. I de två första fallen avgjorde ställningen som riksmarskalk och riksråd namngivningen. von Unger-Sternberg ansågs dessutom liksom Taube vara rätt opartisk.⁶³ Många av de hattar som fick se bastioner namngivna efter sig hade däremot aktivt verkat för en politik i enlighet med partiets ambitioner.⁶⁴ De talmän som hedrades med namn på Lovisas raveliner hörde likaså, med undantag för von Unger-Sternberg, till hattarnas ledande män inom sina stånd.⁶⁵

Ändå kan partipolitiken knappast ses som orsaken till enskilda namn. Hattarnas starka representation kan snarare anses spegla vissa omständigheter: att de nya fästningarna var en följd av partiets seger 1746, att Ehrensvärds omgång omfattade personer med liknande politisk inriktning o.s.v. I jämförelse med namngivningen av äldre fästningsverk utgör emellertid denna spegling av samtiden en viktig skillnad. Ingen övrig fästning inom det svenska rikets gränser påvisade ett namnbestånd med en liknande direkt koppling till samtida händelser eller till den politiska arenan. Frihetstidens politiska system med ett inflytelserikt råd, en stark ståndsriksdag och en försvagad kungamakt var med andra ord en förutsättning för uppkomsten av en namngivning centrerad kring personnamn i motsats till äldre tiders kungalängder, men inte en förklaring till de enskilda namnen.⁶⁶

⁶² Personernas partitillhörighet syns i Bilaga 3 i Litonius, *Vänner, kolleger och gynnare*.

⁶³ Malmström, *Sveriges politiska historia*, s. 285. Lars Åkerhielm räknades som mössa främst genom kopplingen till brodern.

⁶⁴ Beredningen av alliansfrågan inleddes t.ex. under hösten 1746 på von Höpkens initiativ, medan Carl Johan Stiernstedt fungerade som tillfällig generalguvernör i Finland i väntan på ett avgörande i guvernörsfrågan.

⁶⁵ Olof Håkansson hade övergått till hattarna under riksdagen 1751–1752, några år innan ravelinerna fick sina namn. Utan sina partipolitiska insatser inom bondeståndet hade han knappast kvalificerat sig för ett namn på ett fästningsverk.

⁶⁶ För en reflektion över Sverige som en "aristokratisk republik" se Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)*, Studia Fennica Historica 15 (Helsingfors 2008), s. 40–46.

Exemplets makt över samtid och eftervärld

För att förstå Ehrensvärds namngivningspraxis i dess helhet måste alla namn beaktas, vilket leder till frågan vad syftet med namn av en ringare karaktär var. Vad förväntade sig Ehrensvärd av att namnge en bastion efter en volontär eller en kaponjär efter en kapten? Dessa namn är de som med fördel kan betraktas inom ramen för Ehrensvärds nätverk och ses som ett sätt bland andra att stödja yngre officerskamrater.⁶⁷ Ändå kan man tänka sig att det i många fall säkert hade varit lättare att utverka andra, konkretare förmåner som en befordran, i stället för att riskera att högre militärer eller ämbetsmän med politiskt inflytande förargade sig över en allt för subjektiv namngivning. Att namngivningen ändå fick den sociala bredd vi sett berodde på att också de namn som framför allt verkar representera Ehrensvärds personliga relationer till hans "stallbröder" hade en allmängiltig funktion. Namnen var offentliga i motsats till relationen i sig och namngivningen hade en samhällelig betydelse som speglade mycket mer än enbart samtidens politiska svängningar.

Till stöd för en sista analys av Ehrensvärds namngivning av de finska fästningsverken återvänder jag till de tre begreppen ära, dygd och gott samvete, vilka återfinns bland Sveaborgs fästningsverk. I 1700-talets idévärld var de inte bara vackra men tomma ord, utan hade en rent praktisk samhällelig betydelse.⁶⁸ Denna aspekt syns mycket tydligt i Ehrensvärds namngivningspraxis och i hans övriga verksamhet som ledare för fästningsbygget. Hur viktiga begrepp som ära och dygd var under andra hälften av 1700-talet har påpekats å ena sidan av Charlotta Wolff vad gäller adelns politiska tänkande och å andra sidan av Sven Delblanc i en avhandling om begreppet ära som motiv i epokens litteratur.⁶⁹

Wolff tar genom en analys av riksdagstal fasta vid politiska dygder som redlighet och nit, vilka ansågs gälla alla stånd, men betonar att begreppen dygd och heder respektive ära var av särskild vikt för adelns politiska självbild.⁷⁰ Delblanc lyfter fram strävan efter postum ära hos de yngre upplysningsfilosoferna, eftervärldsdoktrinen som han kallar den, och pekar på dess betydelse för samtiden i ett bredare perspektiv.⁷¹ Medan de radikalaste filoso-

⁶⁷ Se Litonius, *Vänner, kolleger och gynnare*, s. 66–76.

⁶⁸ Jfr Wolff, *Noble conceptions of politics*, s. 84.

⁶⁹ Wolff, *Noble conceptions of politics*, passim; Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (Stockholm 1965), passim.

⁷⁰ Wolff, *Noble conceptions of politics*, s. 83.

⁷¹ Se Delblanc, *Ära och minne*, s. 60–73.

ferna upphöjde eftervärldsdoktrinen till religionssubstitut, där den dömande eftervärlden gav missförstådda stormän upprättelse, prisade mindre radikala tänkare strävan efter postum ära som nyttig för individen och samhället. Det senare tänkesättet hade sina rötter i diskussioner om ära och äregirighet under 1700-talets första hälft, då de antika republikernas materiellt värdelösa hedersbetygelser lyftes fram som ett sätt att utnyttja äregirighet, vilket bidrog till att äran, och då den stora äran (*gloire*) i motsats till enbart socialt anseende (*honneur*), blev ett nyckelbegrepp under återstoden av seklet.⁷² Hos Delblanc kulminerar eftervärldsdoktrinen och uppfattningen om äregirigheten som samhälleligt nyttig i uppkomsten av den franska elogen kring 1759 och dess spridning till Sverige under följande årtionden.⁷³

Ehrens värds tankegångar är slående lika de tendenser Wolff lyfter fram i samtida riksdagstal och Delblanc ser hos något senare poeter, författare och akademiker. Redan i Ehrens värds motivering till namngivningen av fästningsverken på Sveaborg kristalliseras uppfattningen om att individens äregirighet kan utnyttjas för samhällets väl. Formuleringen lyder som nämnts "cette maniere [att namnge fästningsverk efter personer] dimortaliser leurs diligence est le vrai moyen den profiter". Hade denna fras varit den enda, skulle dess vikt lätt kunna överdrivas, men det är inte bara namngivningen som Ehrens värds motiverar med dylika tankar.

I breven till Adolf Fredrik under de första åren upprepar han gång på gång samma motivering i ny klädnad. Främst handlar det om argument för befordringar. Några direkta citat kan nämnas. I juni 1748 tackar Ehrens värds för Johan Gustaf Kyhlenbecks befordran genom att betona de positiva följder den haft för fästningsarbetet:

l'avancement de M Kylenbeck, que V.A.R. a eu la bonté de lui procuré, a fait un effect miraculeux sur les esprit de jeunes geans qui travaillent ici, voyant que ce ne que le merit qui peut gagner la faveur de V.A.R. ils se sont fortement proposé d'amploier tous leurs talens pour [...] la meme grace.⁷⁴

⁷² Om skillnaden mellan ära och heder se Wolff, *Noble conceptions of politics*, s. 83.

⁷³ Delblanc påpekar att det akademiska äreminnets franska mästare, A.-L. Thomas, såg sin egen genre som ett samhälleligt medel att utnyttja medborgarnas äregirighet. Thomas kallade till och med äran för staternas belöningsmedel, *la monnoie des états*, och ansåg att man inom politiken skulle sträva efter största möjliga effekt med minsta möjliga medel; Delblanc, *Ära och minne*, s. 63.

⁷⁴ Ehrens värds till H.K.H. 5.6.1748, FR 393, RA, Helsingfors; Kyhlenbeck befordrades till löjtnant 1748, Ericsson, *Det fasta försvaret i Finland*, s. 238.

Med samma förklaring om en välförtjänt belönings verkan på omvärlden ber Ehrensvärd i juli samma år om en befordran för Coyet: "[...] cette recompence encouragerait les autres au dela que peuvent faire les bons sujets qui ont assez de bonne volonté et d'occasion à servir son maitre."⁷⁵

Förutom att Ehrensvärd upprepade gånger argumenterade för den positiva effekten av rätt riktade hedersbetygelser, varnade han också generalissimus för de negativa följder avsaknaden av belöningar kunde få:

Permetéz Mr que je loue la diligence et l'assiduité des officiers qui ont haté les travaux jusqu'a ce point de pouvoir commencer la maçonnerie à la saison ou nous sommes à present. Si jamais officiers ont merité brevet, ce sont surement ceux que j'ai eu l'honneur de proposer à quelques avancements etant encore à Stockholm. j'ose memme assurer que l'avancement de ces officiers avanceront les travaux de cet année plus que l'ouvrage d'un moi, comme le refus ne pourrait que ralentir et affeblir l'ardeur ardant qui les pousse à surpasser leurs forces naturelles.⁷⁶

Ifall Adolf Fredrik lät bli att befordra de officerare Ehrensvärd föreslog, fanns risken att den hängivna iver som hittills fått dem att överträffa sig själva skulle försvinna. Däremot skulle nämnda befordringar enligt Ehrensvärds uppskattning påskynda arbetet med mer än en månad.

Visserligen kan de föreslagna befordringarna inte jämföras med romarnas lagerkransar, medaljer och andra materiellt värdelösa belöningar, vilka i den samtida diskussionen om ära pekades ut som de lönsammaste medlen för att utnyttja individens äregirighet i statens tjänst. Officersbefattningar innebar en lön, som den svenska kronan måste stå för. Ehrensvärds betoning av den effekt en enskild befordran hade på hela befälet och manskapet ligger ändå mycket nära resonemangen kring förtjänsttecknens och äreminnenas funktion som förebilder med social påverkan. Ur den ovan citerade varningen står att läsa att Ehrensvärd ansåg att det i längden blev dyrare för armén och samhället att inte belöna de individer som förtjänade det än att göra det.

Vid sidan av Ehrensvärds övertygelse om de goda exemplens slagkraft syns också tecken på en åtskillnad mellan äregirighet i dess större, dygdigare form och strävan efter ren ekonomisk vinning och socialt anseende i hans brev.

⁷⁵ Ehrensvärd till H.K.H. 16.7.1748, FR 393, RA, Helsingfors. För liknande formuleringar se också t.ex. breven 16.6.1749, 27.6.1749 och 4.4.1750 i samma samling. I det förstnämnda talar Ehrensvärd om hur bra befordringarna av två officerare skulle vara för hela fästningsbygget, "då de andre äfven få hoppas nådig hågkommelse för deras flit och oförtrutenhet wid arbetet".

⁷⁶ Ehrensvärd till H.K.H. 29.3.1750, FR 393, RA, Helsingfors.

När han i juli 1748 anhöll om fler uppsyningsmän skedde det med följande motivering:

Den som icke rät begriper hwad flit kan uträtta och huru osynligt lättian kan störa tiden, tror att hwar murgesäll och hwar Corporal för sig, ska tilräckelig[...] skynda hwar och en sit arbete men alt sådant folk äger icke annat interesse än niuta Cronans penningar och skona sine krafter. Det är icke annat än den sanskyldige hedern, drifwen af annat hopp än dagspenning som kan skynda ett arbete.⁷⁷

I samma brev bad Ehrensvärd om att bl.a. Wrede, von Törne, von Schantz, Gerdes och Bethun skulle kommenderas till det finska fästningsbygget. Med frasen om "den sanskyldige hedern" avsågs de och de övriga officerarna som Ehrensvärd ständigt prisade och som han likaledes ofta själv hade handplockat. Ur Ehrensvärds beskrivning av de laster som uppsyningsmannen skulle motarbeta hos sina underordnade kan vi dessutom läsa ett avståndstagande inte bara gentemot de lata hantverkarna, utan också gentemot korpralerna, vilket speglar en viss ståndssamhörighet med det i stor utsträckning adliga befälet.⁷⁸

Argumenteringen för befördringarnas gynnsamma effekt på arbetet vittnade om en vilja att utnyttja äregirighetens verkan i nuet. Den eftervärldsdoktrin som Delblanc lyfter fram är emellertid också närvarande i Ehrensvärds verksamhet. Rainer Knapas talar i en analys av inskrifterna på Sveaborg om hur Ehrensvärd prisade sina officerskollegers "heder, minne och ära". Genom att prisa befälets och manskapets insatser på stentavlor förevigade Ehrensvärd därmed minnet av deras förtjänster.⁷⁹ Johan Gustaf Kyhlenbeck ärades t.ex. inte enbart med namnet på ett av Gustavssvärds utanverk, utan tillägnades också en stentavla på samma verk. Inskriptionen på stentavlan författades efter Kyhlenbecks död kort innan denne skulle ha lämnat sin befattning på Sveaborg och i den lilla texten talar Ehrensvärd om att resa ett tacksamt

⁷⁷ Ehrensvärd till von Rosen 25.7.1948, Bref till R.R. Rosen om festningsbyggnader, FR 518, RA, Helsingfors.

⁷⁸ Denna samhörighet passar väl in i Wolffs beskrivning av adelns självbild där de centrala begreppen dygd och heder innefattade tanken om integritet, manlighet och mod; Wolff, *Noble Conceptions of Politics*, s. 83.

⁷⁹ Rainer Knapas, 'Inskriptionerna på Sveaborg och 1700-talets idévärld', Magdalena af Hällström & Minna Sarantola-Weiss (red.), *Sveaborg. Samtiden och eftervärlden*, Bidrag till Sveaborgs historia VI (Helsingfors 1998), s. 42.

minne.⁸⁰ Tillsammans med namnet på hela fästningsverket förfogar vi därmed över en dubbel hedersbetygelse. Knapas lyfter dessutom fram reflexioner av allmännare politisk-moralisk karaktär i inskriptionerna. Som exempel på återkommande begrepp med koppling till samtidens uppfattning om dygd nämner han *arbete*, *flit* och *styrka*.⁸¹ Stentavlorna var kanske ännu mer än bastionnamnen ämnade för eftervärlden, som genom dem övertygades om officerarnas och soldaternas bragder.

De ovan nämnda orden arbete, flit och styrka förekommer särskilt på de stentavlor som ägnats hela regementen kommenderade till Sveaborg. Ett av Knapas exempel är stentavlan på kurtinen Gyllenborg-Carpelan, där Björneborgs och Tavastehus regementen sägs ha upprest fästningsverket med styrka, flit och enighet.⁸² I de andra inskriptionerna tackar Ehrensvärd bl.a. Kalmar bataljon och Dala och Östgöta infanteriregementen. Wolff räknar flit till de politiska dygder som ofta förekom i kanslipresidentens tal under riksdagarna och som därmed ansågs gälla alla fyra stånd.⁸³ Delblanc talar om "årens demokratisering" för att beskriva hur man under 1700-talets andra hälft övergår från en äldre kult av stora män till att ägna en allt större grupp människor äreminnen och andra hedersbetygelser. Det är nu som en svensk biografisk litteratur i modern mening uppstår och i samband med diskussioner om nya statyer i Stockholm skapar borgerskapet sina stora män, medan adelskapet mångfaldigar sina.⁸⁴

I Ehrensvärds namngivning ser vi samma fenomen, och här ligger den kanske största betydelsen av hans namngivningspolitik i förhållande till äldre namngivningstraditioner. Som vi har sett hade också enskilda personer utanför de svenska regentlängderna och övriga kungligheter tidigare hedrats med namn på fästningsverk. De här namnen är emellertid procentuellt sett få och kan oftast tillskrivas en äldre kult av stora män: fältmarskalkar, överbefälhavare o.s.v. Bara i enskilda fall återfinns fortifikationsofficerare bland dem som hedrades med ett namn på ett fästningsverk. Ehrensvärd breddade namngiv-

⁸⁰ I sin helhet lyder inskriptionen: Kyhlenbeks utanwärk / Kyhlenbek till heder, som med / en oförtruten hand, i de wärsta ti- / der, hielpte mig resa första sten / på Sweaborg, han dör under ar- / bete och försynen unnar mig re- / sa honom ett tacksamt minne. / Sweaborg d: 25 oktober 1753. / A:E: Knapas 'Inskriptionerna på Sveaborg', s. 58.

⁸¹ Knapas 'Inskriptionerna på Sveaborg', s. 49.

⁸² Knapas 'Inskriptionerna på Sveaborg', s. 48, hela inskriptionen s. 58.

⁸³ Wolff, *Noble Conceptions of Politics*, s. 82.

⁸⁴ Ett av statyförslagen gällde 1756 en byst över samma Thomas Plomgren, som året innan hade tillägnats en ravelin vid Lovisa. Delblanc, *Åra och minne*, s. 111–114.

ningen av fästningsverk till att gälla en allt större och socialt mindre homogen grupp. I hans namngivning får både fortifikationsdirektörer och enskilda löjtnanter plats. Må hända att en viss hierarki präglar namngivningen i och med att de lägsta militärerna ärades med namn på raveliner, tenaljer och andra mindre verk, medan bastionerna reserverades för generaler och majorer. Skillnaden i förhållande till tidigare namn på fästningsverk är ändå slående.

Det är denna aspekt av den Ehrensvärdska namngivningen som är mest nydanande och som kan anses spegla samtiden mest. Ehrensvärds vilja att lyfta fram dygd och ära både bokstavligen i namn och inskriptioner och implicit genom hedersbetygelser till personer som enligt honom gjort sig värda dem speglar den politiska diskurs Charlotta Wolff beskriver och föregår de akademiska texterna och det svenska äreminnets födelse i Delblancs framställning. Samspelet kring befordringar och andra belöningar mellan Adolf Fredrik och Ehrensvärd vittnar om en vilja att utnyttja symboliska belöningar med sporrande verkan för omgivningen. Om Ehrensvärds motiveringar till enskilda befordringar är unika i sitt slag eller speglar en allmän militär praxis går inte att avgöra utan vidare forskning, men klart är att 1700-talets eftervärldsdoktrin tydligt syns i namnen på fästningsverk i Finland och stentavlorna på Sveaborg.

Sammanfattning

Att granska bastionnamnen på de finska fästningar som byggdes under Augustin Ehrensvärds ledning för att pröva deras giltighet som politiska indikatorer är en omfattande uppgift p.g.a. namnens stora antal. Alla aspekter kring namngivningen av fästningsverken på Sveaborg och Svartholm samt i Helsingfors och Lovisa har inte kunnat klarläggas, men de förhållanden som har klarlagts belyser ämnet ur nya synvinklar.

Vad gäller namngivningsprocessen visar relationsritningarna att fästningsverken på Sveaborg fick sina namn i snabb takt, medan namngivningen vid de övriga anläggningarna gick långsammare, vilket speglar fokuseringen på Sveaborg i byggprocessen. Det enda explicita namnförslaget som har kunnat påträffas gäller Gustavssvärd, som Ehrensvärd föreslog för tronföljaren i juli 1749. Samtidigt beskrev han det som blev hans namngivningspraxis: att namnge bastioner efter de "som bidragit till arbetets framgång" och att namnge mindre fästningsverk efter officerare vid fästningsbygget. Formaliteterna kring namngivningen verkar ha varit avklarade i och med att de första namnen godkändes senare samma år.

Innebörden av Ehrensvärds ord framgår av namnbeståndet. Antalet kungligheter som hedrades med ett bastionnamn är förhållandevis få, medan de största grupperna består av ämbetsmän och militärer. Med de som bidragit till arbetets framgång avsågs sålunda den lokala eliten och redan från början syns en klar hierarki i namngivningen. Medan landshövdingarna och de högre militärerna tillägnades bastioner, fick de lägre officerarna se mindre fästningsverk (tenaljer, kaponjärer o.s.v.) namngivna efter sig, helt i enlighet med Ehrensvärds egen beskrivning.

I jämförelse med övriga svenska fästningar framstår den Ehrensvärdska namngivningen som innovativ. Att namnge fästningsverk efter regenter eller medlemmar av kungafamiljen verkar ha varit en norm som inte ens Ehrensvärd kunde kringgå. Däremot valde han bort andra vanliga namnmönster (geografiska namn, stjärnbilder) och anknöt med sina personnamn till en ovanlig tradition. Genom personnamnen hade den Ehrensvärdska namngivningen en stark anknytning till samtiden och kunde till skillnad från äldre namn förklaras med politiska motiv. Med andra ord hänvisade Ehrensvärd med sin motivering också till aktörer inom rikspolitiken, inte bara till den lokala civila och militära eliten. I namngivningshierarkin gavs riksråden den högsta ställningen, men namngivningens politiska karaktär bevisas samtidigt av att de inte alla tillägnades en bastion vid borggården i hjärtat på Sveaborg.

Slutligen speglade namngivningen inte bara samtiden genom sin koppling till dess politiska, byråkratiska och militära eliter, utan också genom sin koppling till dess uppfattning om ära och om äregirighetens samhälleliga nytta, inte minst eftersom Ehrensvärd i sin namngivning beaktade personer med både hög och låg status. Det är ingen slump att tenaljer eller t.o.m. bastioner namngavs efter löjtnanter på Sveaborg och på Svartholm, medan de enda personnamnen på äldre fästningsverk utanför regentlängderna hänvisade till höga militärer. Många aspekter av det frihetstida samhället kan ses som bakomliggande orsaker, men Ehrensvärds personliga insats bör inte förringas. Han förnyade namngivningen av fästningsverk inom det svenska riket på ett sätt som stod i proportion till storleken på det befästningsarbete han ledde.